

Zoltán András

A magyar–ófehérorosz irodalmi kapcsolatok kezdetei

avagy hunok Vlnában

A humanista Oláh Miklós halálának 450. évfordulójáról nemzetközi konferencián emlékezett meg 2018 elején a magyar tudományosság (vö. Szilágyi 2018). E kiváló szerző egyik műve fehérorosz szempontból is fontos, mivel ez a legkorábbi magyar (ha nem is magyar nyelvű) irodalmi mű, amely ófehérorosz nyelven már a XVI. század végén olvasható volt.

Oláh Miklós *Athila* című latin nyelvű munkája (1537/1568) már 1574-ben megjelent Krakkóban lengyelül Cyprian Bazylik fordításában (igaz, a szerző nevének feltüntetése nélkül, amiből később némi bibliográfiai kalamajka támadt), majd 1580 körül a lengyel kiadás alapján kéziratos ófehérorosz fordítás készült. Az ófehérorosz fordító nevét nem ismerjük, valószínűleg a vilnai litván nagyfejedelemi kancellária hivatásos írnokai közé tartozott. (A Lengyel Királysággal egyesült Litván Nagyfejedelemségben a közigazgatás nyelve e korban ugyanis az ófehérorosz volt.) Ahhoz képest, hogy Oláh Miklósnak ez a munkája magyarul csak 1977 óta olvasható Kulcsár Péter fordításában, a lengyel és a fehérorosz fordítás igazán naprakésznek mondható (vö. Zoltán 1997, 354–355).

Attila hun király nevét Oláh Miklós minden bizonnyal *Athila* alakban írta. Következétesen így szerepel a név az 1568. évi bázeli kiadásban (kivéve egyszer a kiadó által adott címben, ahol *Atila* olvasható, de ez nem Oláh szövege). Az *Athila* kézirata ugyan nem maradt fenn, de a név szintén *Athila* írásmóddal kétszer előfordul Oláh *Hungaria* c. művében is, amelynek viszont fennmaradt a szerző által korrigált kézirata (vö. Olahus 1938, V–VII [Introductio], 5, 8 [Hungaria], 90 [Annotationes criticae]; Kulcsár 1977, 1095; Fodor 1990, 9–11). Cyprian Bazylik lengyel fordításában mindig *Atylá* az alanyeset, függő esetekben is következetesen *Atyl-* a tő, csupán egyetlen esetben találunk *-th-*t a *w obozie Athylowym* (< *in castris Athilae* 'Athila táborában') birtokos mellékneves szerkezetben (Bazylik 1574, G 4).

Az ófehérorosz kéziratos fordításban (= A.) Attila hun király neve (ha az élőfejből való „klónozott” előfordulásokat egynek vesszük) összesen 170-szer fordul elő, mégpedig az esetek túlnyomó többségében a lengyelnek pontosan megfelelő alakban, vagyis az alanyeset *Атыла*, a függő esetek és a birtokos melléknevi származékok töve *Атыл-*: *Атылю*, *Атыли*, *Атылем*, *Атылев* stb. Öt esetben azonban a fehéroroszban kettős *ll* cirill átíratát találjuk, amit a lengyel minta semmiképpen sem sugallhatott (és persze a latin sem, ha a fehérorosz fordító esetleg a lengyel szövegen kívül abba is belepillantott volna; ennek egyébként nincs nyoma): *Атылла* nom. sg. (< *Atylá*) A. 181₇; 182₂₅; *Атыльла* nom. sg. (< *Atylá*) A. 180₁₅; *Атылла* acc. sg. (< *Atyle*) A. 182₁₉; *Атыллевы* (< *Atylowey*) A. 181₁. Ez az öt eset a többi 165 egy *l*-es alakhoz ké-

pest ugyan kevés, de annál azért több, hogy a kettős *ll* felbukkanását másolási hibának lehetne minősíteni. Gyanús, hogy a fehérorosz fordító nem most, Oláh Miklós művének fordításakor találkozott először az Attila-történettel, hanem azt már korábban is ismerte, mégpedig egy olyan forrásból, amelyben *Atilla* állt.

Gyanúnkat csak erősíti, hogy Attila apját Oláh Miklós következetesen *Benedegicz*ként emlegeti a *Hungariában* (Olahus 1938, 5) és az *Athilában* (uo. 39, 71) egyaránt. Így került át egy helyütt a lengyelen keresztül a fehéroroszba: *Атыла сын бэндэкгэчов* 180₁₀ < *Atylá Syn Benedegeczow* < *Athila filius Benedegicz*. A másik *Athila*-beli előfordulásnál azonban, úgy látszik, ismét régebbi élmények törtek elő a fehérorosz fordítónál, mert a latin *Benedegicz* helyén *бэндэкгуз*-t írt (A. 224₁₇), amit csak egy *Benedeguz* alak sugallhatott. Ebben az esetben sajnos nem áll rendelkezésünkre a lengyel szöveg, mivel az 1574. évi krakkói kiadás egyetlen ismert példánya itt éppen hiányos, de Cyprian Bazyliknak a latin eredetihez meglehetősen görcsösen ragaszkodó fordítási technikáját figyelembe véve (vö. Brückner 1886, 381) nem valószínű, hogy a lengyelben itt más állt volna, mint az előbbi helyen, vagyis **Benedegecz*.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a távoli Vlnában 1580 körül egy kis mellékjövedelem reményében Oláh Miklós *Athilá*ját lengyelről fehéroroszra fordító kancelláriai írnoknak már korábbról ismernie kellett a hun történetet más forrásból ahhoz, hogy a fordított szövegben talált névalakok ellenében egyszer-kétszer a korábban rögzült *Атылла*, illetve *бэндэкгуз* formájukban írja le Attila, illetve *Benedegúz* nevét. E más forrás csak magyar lehetett. A magyarban ugyanis az *Atilla*-féle kiejtésnek régi hagyományai lehetnek, mert amikor a név magyar szövegekben felbukkan, már kettős *ll*-lel írják, vö. 1527: „Kxuextket kyl-denek *attillanak* fx hadnagyához” (KazK. 163); 1538/1770 k.: „Első kijövésben még pogányságokban / Adá ah hatalmas *Atilla* kerált, / Ki az nagy Nemrótnak unokája vala, / *Bendaguz*nak fia, ez velágnak félelme” (Farkas András, *Az zsidó és magyar nemzetről*: RMKT. II: 18). Hasonlóképpen *Atilla* és *Benedeguz* szerepel egy helyütt Székely István világkrónikájában (Krakkó, 1559): „Az *vtán* az *ATILLAT a' bende-/guznac* fiat teuc kirallia ...” (Szék: Krón. 115v).

Nem állíthatjuk persze, hogy a fehérorosz fordító közvetlenül magyar forrásból ismerte volna meg *Attila* és *Benedegúz* nevének ezeket a magyarban elterjedtebb változatait. Hogy milyen úton-módon jutottak el hozzá ezek a névalakok, arra a korabeli lengyel és latin nyelvű krónikák e nevek írásmódja szempontjából való átvizsgálása adhat feleletet. Az *Atilla* névalak esetében szóba jöhet közvetítőként Maciej Strykowski 1582-ben Königsbergben kiadott lengyel–litván–orosz krónikája, amelyben a gyakoribb egy *l*-lel írt alakok (*Atila*, *Atilin*, *Atilowych*) mellett viszonylag nagy számú két *ll*-lel írt alakot is találunk: *Atilla*, *z Atilla*, *przy Atilli*, *w Historiey Atillowey*, *przez Atillę* (Strykowski 1582: 53–54, 71). Ha a fehérorosz fordító az *Атылла*-féle alakok leírásakor valóban Strykowski hasonlóan következetlen írásmódját követte, akkor ez a körülmény pontosíthatná az ófehérorosz Attila-történet és az egész vegyes tartalmú kódex keletkezésének az időpontját: a poznaí Raczyński Könyvtár 94. számú kézírata ebben az esetben nem „1580 körül”, hanem „1582 után” keletkezett. E mellett a feltételezés mellett az szól, hogy az ófehérorosz fordítás térbeli és időbeli környezetében nem találtam más olyan lengyel vagy esetleg keleti szláv forrást, amely magyarázattal szolgálhatna az *Атылла* típusú írásmódra az ófehérorosz

szövegben. Óvatosságra int bennünket azonban az, hogy *Bendegúz* neve Strykowskiánál csak *Mandazig* alakban szerepel (Strykowski 1582: 48), így nem szolgálhatott mintául a fehérorosz бэндэгуз változatnak. Tehát biztosan csak annyit mondhatunk, hogy a fehérorosz szerzőnek Cyprian Bazylík lengyel fordítása mellett rendelkezésre állt legalább még egy forrás, amelyben *Atilla*- és *Bendeguz*-féle magyaros alakok álltak. Ilyen lengyel vagy keleti szláv írott forrást ugyan nem ismerünk, latinul pedig – mint láttuk – a fehérorosz fordító nem tudott, de ez nem jelenti azt, hogy egy ilyen (esetleg szóbeli) forrás ne lehetett volna Báthory István uralkodása idején a vilnai nagyfejedelemi kancelláriában.

Irodalom

- A. – История в Атыли короли угорьскомъ. A poznańi Raczyński Könyvtár 94. számú kézirata, 173–224. lap. Új kiadása: Zoltán 2004: 105–211.
- Bazylík, Cyprian (ford.) 1574, Historia spraw Atyle Krolá Wegierskiego. Z łacińskiego języka na Polski przelożoną przez Cyprianá Bazyliká [...]. W Krákwie Drukował Máciey Wirzbiętá. Új kiadása: Zoltán 2004: 213–454.
- Brückner, Aleksander 1886, Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräflích-Raczyński'schen Bibliothek in Posen: Archiv für Slavische Philologie 9: 345–391.
- Fodor István 1988, Oláh Miklós Hungariájának forrása: Lázár deák térképe: Urálistikai tanulmányok 2: 133–137.
- Fodor István 1990, Oláh Miklós Hungariája, Egy eddig ismeretlen kézirat és a magyar nyelvi adatok tanulságai. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KazK. – Kazinczy-kódex 1526–1541. Közzéteszi [...] Kovács Zsuzsa. Budapest: Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2003.
- Kulcsár Péter (szerk.) 1977, Humanista történetírók. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó (= Magyar Remekírók).
- Olahus, Nicolaus 1938, Hungaria – Athila. Ediderunt Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász. Budapest: K. M. Egyetemi Nyomda (= Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Iosepho Fögel Moderante. Redigit Ladislaus Juhász, Saeculum XVI).
- RMKT II – Régi magyar költők tára II. XVI. századbeli magyar költők művei. Közzéteszi Szilády Áron. Budapest: A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1880.
- Strykowski, Maciej 1582, Kronika Polska Litewska, Zmodzka, y wBystkiey Rusi[...]. Drukowano w Krolewcu v Gerzego Osterbergerá.
- Szék: Krón. – Szekeľ' Estvan, Chronica az vilagnac yeles dolgáírol. Craccoba: Strykoviai Lazar által, 1559. Reprint: Budapest 1960 (= Bibliotheca Hungarica Antiqua III).
- Szilágyi, Emöke Rita (ed.) 2018, International Conference on the 450th Anniversary of Nicolaus Olahus' Death. Budapest, HAS, Research Centre for the Humanities, Renaissance Department of the Institute for Literary Studies. (https://konyvtar.mta.hu/download/olahus2018_program.pdf – 2018. 10. 21.)
- Zoltán András 1997, Oláh Miklós *Athilájának* lengyel és fehérorosz fordításáról: Hungaro-Slavica 1997. Studia in honorem Stephani Nyomárkay. Budapest: ELTE, 354–357.
- Zoltán András 2004, Oláh Miklós *Athila* című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása – «Athila» M. Олаха в польском и белорусском переводах XVI века. Az előszót írta: Udvari István. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke (= Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 6).